
Розділ III

Джерелознавство

Володимир Александрович

ІНВЕНТАРІ ЗАМКІВ У СТАРОМУ Й НОВОМУ ЗАСЛАВІ З XVII СТОЛІТТЯ

Хоч княжі еліти Волині віддавна знаходяться у полі зору дослідників, чимало важливих аспектів історії їхнього середовища все ще продовжують залишатися поза науковим студіюванням. Така ситуація визначається насамперед станом опрацювання комплексу писемних джерел, яке все ще не набрало систематичного характеру. Внаслідок цього до наукового обігу й досі не потрапили важливі матеріали, які стосуються історії та повсякденного життя волинських сліт, що відіграли таку помітну роль в історичному процесі в Україні періоду пізнього середньовіччя та на початках нової доби. Нечисленні новітні студії над їхнім середовищем або продовжують підходи історично-генеалогічної школи¹, або ж хоч і пропонують нові погляди на відповідний комплекс проблем, але в рамках значно ширшої проблематики².

Одним із яскравих прикладів стану опрацювання комплексу писемних джерел до студій над середовищем українських княжих еліт є стан впровадження до наукового обігу інвентарів майна представників волинської магнатерії. Ця робота започаткована публікацією опису скарбниці Дубенського замку князя Януша Острозького 1616 р.³ Проте продовжив її лише інвентар рухомого майна князів Корецьких з 1657–1640 років⁴. Тільки недавно цей скромний перелік поповнили описи Острозького замку XVII ст.⁵ Хоч назагал відповідних матеріалів збереглося не так уже й багато, фонд вцілілих відомостей такого характеру далеко не вичерпаний, окремі очевидні можливості їх поповнення продовжують залишатися невикористаними.

Серед таких не можна не згадати інвентарі замків молодшої гілки Острозьких та їхніх найближчих спадкоємців — князів Заславських. Ці матеріали переховуються у вивезеному з України ще 1918 р. родинному архіві князів Сангушків — єдиному збереженому комплексі українських фамільних актових матеріалів приватного походження¹, які нині зберігаються у фондах вавельського відділу Державного архіву в Кракові. Зазначені документи знаходяться серед інвентарів різних маєтків князів Заславських за 1603–1700 роки й включають описи замків у Старому Заславі з 1622 й Новому Заславі з 1637 і 1645 та Старому й Новому Заславі з 1700 років. Зазначені описи далеко не рівноцінні за змістом, проте дають унікальний фактологічний матеріал, яскраво висвітлюють долю фамільного гнізда знаного волинського княжого роду упродовж майже всього XVII ст.

Перший з цих інвентарів 15 липня 1622 р. списав Ян Кам'янецький за розпорядженням на той час брацлавського воєводи, князя Олександра Заславського (†1629) з нагоди передачі замку орендарям Анджейові Обраскому та Міхалові Самсоновичу. Як видно з опису, Старозаславський замок тоді включав комплекс самостійних будівель (здебільшого уже в поруйнованому стані), який традиційно для українських земель складався з мурованих та дерев'яних споруд. «Дуже злою» й небезпечною для використання названо в'їзду браму, яку, за словами укладача, необхідно замінити новою або, принаймні, направити. Так само заново, «з ґрунту», слід було перебудувати розташований на подвір'ї ліворуч від брами великий будинок «з покоями», в якому, зокрема, вміщено княжу скарбницю. Навпроти нього знаходилася стара кухня, яку князь уже розпорядився розібрати, тому автор опису зазначає, що посталий внаслідок цього вилам у зовнішній лінії замкових споруд та стін слід заправити тинном. Із цієї нотатки видно, що кухня тильною стороною була включена у стіни, які оточували подвір'я замку. Над ровом знаходився ще один чималий будинок із великим залом на поверсі, який на той час використовувався для переховування зброї та військової амуніції. У цій світлиці на час укладення інвентаря зберігалася також частина замкової колекції

картин, яка, наскільки можна здогадуватися, так само перебувала там тільки тимчасово.

Її розміщення разом із складом зброї виглядає досить несподіваним, що викликане, очевидно, загальним зруйнованим станом замку, при якому його парадні приміщення вже були позбавлені звичного облаштування. Інша частина картин знаходилася на той час в коморі під «великою кам'яницею».

Замкова збірка малярства в Старому Заславі² є найранішим таким інвентарем, віднайденим досі на українських землях³, тому заслуговує окремої уваги. На жаль, принагідно складений перелік надто лаконічний і виділяє лише окремі групи картин, здебільшого зазначаючи тільки їхню кількість. Нотатка «26 великих картин», наприклад, нині говорить небагато. Можна лише здогадуватися, що серед них, очевидно, мали б переважити роботи європейських майстрів. Цю думку підтверджує відзначений цикл із 14 композицій, присвячених життю святого Франциска. Інша серія, яка нараховувала аж 20 полотен, включала зображення апостолів та євангелістів. Наведене число вказує, що окремі з них мусили бути намальовані двічі, тобто цю групу, очевидно, доповнювали зображення різного походження. Такий висновок підтверджує нотатка про ще дві «інших» картини з апостолами. У тогочасному західноєвропейському мистецтві такі серії мали чимале поширення, в Україні про них є згадки серед майна львівських городян⁴, тому зазначена позиція інвентаря відображає одну з характерних особливостей складу тодішніх мистецьких збірок України.

Згаданий перелік дає підстави здогадуватися, що в старозаславському замку було декілька циклів картин. До вже названих слід додати також 7 зображень сивілл, які, судячи з інвентарів, теж мали більше поширення в Україні у XVII ст.⁵ Окрему серію становили 12 кінних портретів римських імператорів. Вони, безперечно, теж належали до європейського мистецтва, де добре відомі із графіки XVI — початку XVII ст. й стали популярними після того, як у 1560 р. нідерландський гравер Ян ван дер Страт (Страданус) опрацював серію таких гравюр, згодом неодноразово повторювану⁶. Мали вони свої відповідники й у малярстві⁷. Очевидно, до них належать й заславські кінні портрети римських імператорів⁸.

Натомість відзначені в описі 29 нідерландських картин становили, очевидно, окрему збірку малярства майстрів нідерландської школи⁹, конкретний склад якої, на жаль, не зафіксовано. Італійські та нідерландські картини Старозаславського замку дають яскраве свідчення про два традиційних напрями колекціонерської активності українських замовників, відображених не лише в давніх мистецьких зібраннях, але й певним чином у тогочасному українському малярстві, від початку XVII ст. зорієнтованому, насамперед, на використання нідерландських графічних взірців¹⁰.

Згадані кінні портрети римських імператорів вказують на важливе місце портретного малярства в заславській колекції. Його відзначають насамперед названі «контрефектами» 34 портрети із зображенням моделей до пояса. Це був найпоширеніший у тогочасній мистецькій практиці варіант малярського портрету, проте, як вказують збережені відомості, — не найважливіший. Домінуючі позиції у професійній практиці тогочасних майстрів посідали парадні зображення на повний зріст¹¹. На Волині вони документально відзначені серед майна князя Януша Острозького, правда, не в його волинських маєтках, до яких подібних свідчень не збереглося, а в двох невеликих резиденціях тарнувського ключа на території Польщі¹². Не виключено, що заславські ростові портрети входили до числа відзначених 26 картин великих розмірів. Окремо в реєстрі вказано 5 портретів померлих княжичів, під якими, мабуть, маються на увазі малолітні сини О. Заславського Кароль та Францішек. Якщо так, то в замку переховувалися по 2–3 їхніх зображення. Рідкісною позицією для тогочасних описів картин на українських землях є згадані окремо два «контрефекти на таблицях». Оскільки під останніми слід розуміти дошки, тобто дерев'яні основи, за цією нотаткою можуть критися якісь ранні зразки — портрети на дереві малювали на початках поширення жанру, й такі основи вийшли з ужитку ще під кінець XVI ст., що, зрештою, засвідчує й сам публікований перелік. Проте найзагадковішою його позицією є три малих і одна велика турецькі картини. Надто лаконічна нотатка не дозволяє встановити, що саме малювалося на увазі в цьому випадку. Мова йде, очевидно, про якусь турецьку тематику, проте конкретизувати її характер не вдається.

Цей перелік поповнюють ще декілька позицій з мистецької збірки замку, що переховувалася на той час у згаданій коморі під «великою кам'яницею». Першою серед них відзначено «*Obraz biały alabastrowy*», який дає один з досить нечисленних прикладів присутності в тогочасних описах мистецьких колекцій алебастрових рельєфів. Ця частина інвентаря поповнює 45 позиціями перелік княжих та королівських портретів, у яких маємо унікальне раннє свідчення про портретну збірку й, можливо, першу відновану на українських землях галерею портретів польських королів. До колекції замкового малярства вона додає ще 23 картини «*niderlanskich u unnych różnych*», 11 малих картин та 3 картини без рам.

Наведені унікальні для українських земель відомості про склад збірки малярства замку в Старому Заславі дещо доповнюють скромні архівні свідчення з другої половини 1610-х років про малярів та малярство в оточенні князя О. Заславського. Серед них насамперед слід згадати краків'янина Станіслава Славка, віднованого під 1615 р. у Львові як жителя Заслава¹³ й, можливо, згаданого там ще також 1628 р. (у нотатці заняття не вказано)¹⁴. Вцілілий збірник копій листів князя зберіг свідчення про портрети львівського доктора Домініка (Гепнера?) та офіціала львівської капітули Томаша Піравського, які, правдоподібно, намалював цей майстер¹⁵. Зазначені листи дають також певні матеріали до історії формування збірки. Так, як виявляється, будучи у Львові, князь просив знаного львівського венеційця Антоніо Массарі прислати йому деякі речі, зокрема, «прекрасну» картину «Свята Цецілія» й портрет дожа на повний зріст¹⁶. Варто відзначити також, що після того, як випадково загинув малолітній син князя Олександра Франциск (згадана серія картин з життєм святого Франциска, правдоподібно, могла бути пов'язана походженням з княжичем), князь написав листа до невідомого досі острозького маляра Іллі з проханням, аби той прибув до Заслава з фарбами¹⁷. Тут можна вбачати насамперед роботи над траурною декорацією для похорону, але не виключено, що передбачалося також виконання портрету, оскільки в описі майна, як згадувалося, відзначено зображення померлих княжичів.

Листування засвідчує й такий істотний шлях поповнення замкової збірки, як обмін портретами у ролі своєрідних подарунків: наприкінці 1616 р. князь написав листа до вісліцької каштелянної з проханням прислати свій портрет та портрет свого чоловіка: «... a ia toż wiobrażenie swoje polie w[asz]m[ości] — przynajmniej zjeździe się straszyc dzieci kiedy się będą czego napierali»¹⁸. Ці матеріали додають рідкісні відомості до історії мистецького меценату княжих еліт Волині, тим важливіші, що оригінальних пам'яток малярства з відповідного середовища майже не збереглося. Унікальним винятком є зображення невідомого магната в збірці Острозького музею¹⁹.

Перебування колекції картин у приміщеннях, де зберігалася також зброя та інші речі з-поміж замкового майна, вказує, що на той час вони не функціонували у звичному контексті, позаяк власник не використовував замку, що й було причиною передачі його в оренду. Уже відзначуваний запущений стан замкового комплексу підтверджує й опис наступних будівель. Так, при будинкові зліва від брами численні комори з двома світлицями не мали покриття й через те гнили, а сам дім, за визнанням автора опису, потребував направи «з ґрунту». Проте одночасно в комплексі замку описано нову муровану кам'яницю, судячи з переліку переховуваних у ній речей, використовувану, а тому, назагал, у доброму стані, хоч вона також уже потребувала нового накриття.

Як зазначено в описі, ансамбль замкових споруд з двох сторін був оточений муром, з третьої його слід було частково домурувати, а четверта сторона потребувала невідкладної направи. Прикметною особливістю замку є зазначений при залі із зброєю годинник з боєм²⁰, а також замкова церква. У місті інвентар відзначає ще не добудований парафіяльний костюл з новими вівтарями²¹ та монастир (бернардинів) з костюлом, який щойно почали засклеплювати²².

Наступний інвентар замку в Старому Заславі списано тільки 1700 р. На той час від пригородка він мав дерев'яну браму, мури були місцями надруйновані. Вхід на замкове подвір'я вів через зруйнований міст, який потребував невідкладної реставрації. Посеред подвір'я знаходився триповерховий палац з проходом «нав-

хрест» у нижньому поверсі й «знаменитими» колись підземеллями. За свідченням укладача опису, на той час він уже цілковито занепав, стояв без жодного накриття й наближався до остаточної руйнації. Як можна здогадуватися із зіставлення обох описів замків, цей унікальний на українських землях зразок палацового будівництва — «базиліку», як його називає інвентар, споруджено після 1622 р. З контексту опису можна зрозуміти, що він був новим у порівнянні з давніми палацами, які стояли понад ставом, проте на 1700 р. уже завалилися. Ця лаконічна згадка вказує на старозаславський замок як один з визначних, досі практично зовсім невідомих прикладів української резиденційної архітектури XVII ст.

До 1637 р. належить найстарший лаконічний опис замку в Новому Заславі. На жаль, він дає лише перелік окремих елементів забудови, який не дозволяє виробити докладнішого уявлення про ансамбль споруд, насамперед у його найважливішій, парадній частині. Згадка про земляні башти вказує на використання нової бастионної системи укріплень, що давало б один із ранніх її прикладів на українських землях²³. Проте показово, що одночасно в господарських спорудах замку як матеріал для будівництва широко використовувалося також дерево²⁴.

У 1645 р. за розпорядженням коронного конюшого, князя Олександра Домініка Заславського замок у Новому Заславі описано з нагоди передачі його на трирічну оренду якомусь Глоговському. На цей раз докладно зінвентаризовано лише великий дерев'яний будинок, призначений для помешкання орендаря, що дає важливе свідчення про істотну роль дерев'яного будівництва навіть у замках представників тогочасних еліт.

Замок у Новому Заславі на 1700 р. так само хилився до руїни. Його брама у вигляді вежі не мала накриття й разом з усіма сусідніми будівлями руйнувалася, її стіни, як і стіни прилеглих до неї споруд, були помережані тріщинами. На подвір'ї знаходилося два окремих палаци, з них один «знаменитої колись структури» остаточно зруйнований. Палац з численними покоями, кабінетами, залами, альтанами, ганками мав особливий княжий кабінет, споруджений 1610 р. у круглій вежі-стовпі. Навіть костьолик на

подвір'ї на той час уже був розвалений. Територія замку була забудована зусиллями різних «wolutariuszow swawolnych» з числа як людей із сіл, так і шляхти, тому замковій зверхності наказувалося докласти зусиль, аби самовільні господарі очистили терен замку від гноїв і заплюгавлення. Опис вказує, що власники вже давно покинули замок, й, окрім руїн, про його колишню славу свідчили хіба що ще декілька гармат давнього арсеналу, поміж якими згадана відлита 1581 р. гармата «Богдан» та гармата 1608 р. з гербом краківського каштеляна — ним тоді був князь Януш Острозький.

Запропоновані для публікації інвентарі заславських замків додають важливі штрихи до багатьох аспектів культурного життя Волині XVII ст., які скромніше засвідчені писемними джерелами, а тому здебільшого залишаються невідомими.

Зокрема, вони відзначають ті сторони життя волинських еліт й пов'язаних з ними аспектів мистецького процесу, які давно відійшли в історію без значніших матеріалізованих слідів. Описи яскраво показують, як давні княжі резиденції з усіма їхніми скарбами, позбавлені господаря²⁵, ставали жертвами орендарів й неухильно перетворювалися в руїну.

Аналіз заславських інвентарів засвідчує, наскільки короткочасними були блискучі злети культури в середовищі княжих еліт Волині та яким різким і раптовим ставав наступний занепад. Ці скромні за своїм характером документи є красномовними свідками того, що історія — це не лише добре знаний літопис здобутків, але й довгий перелік втрат. Проте гнане інстинктом самозбереження людство схильне затримуватися на цій другій стороні, тому ця рівноцінна складова минувшини, здебільшого, надто рідко привертає увагу.

¹Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX — початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. Історично-генеалогічне дослідження. — Львів, 2000.

²Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). — К., 1993.

³Lubomirski J. Regestra skarbcza książąt Ostrogskich w Dubnie spisane w roku 1616 // Sprawozdania Komisji do badania sztuki w Polsce. — Kraków, 1900. —

Т. 6. — С. 206–221. Попутно не можна не вказати, що в поле зору українських дослідників так і не потрапили опубліковані описи двох невеликих резиденцій тарнувського ключа маєтків князя Я. Острозького, які зберегли унікальні відомості до історії культури в оточенні останнього нащадка знаменитого українського роду (Див.: Kraińska E. *Materiały archiwalne do historii małopolskiego malarstwa renesansowego 1500–1650* // *Folia historiae artium*. — Kraków, 1965. — Т. 2. — С. 112–113).

⁴ *Materiały źródłowe do dziejów kultury i sztuki XVI–XVIII wieku / Zebrał i opracował Mieczysław Gębarowicz*. — Wrocław, 1973. — С. 110–117.

⁵ *Острозька давнина. Дослідження і матеріали*. — Львів, 1995. — Вип. 1. — С. 122–145.

¹ Його опис див.: Gorczak B. *Katalog rękopisów archiwum xx. Sanguszków w Sławucie*. — Sławuta, 1902. Значна частина найстаріших із цих матеріалів (до 1572 р.) була опублікована (*Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie*. — Lwów, 1887–1910. — Т. 1–7) й використана в монографічному виданні, присвяченому історії роду Сангушків (*Monografia xx. Sanguszków*. — Lwów, 1906–1911. — Т. 1–3).

² До літератури в короткій згадці впроваджена портретна частина колекції (Див.: Александрович В. *Образотворче і декоративно-ужиткове мистецтво // Історія української культури: У п'яти т.* — К., 2001. — Т. 2: *Українська культура XIII — першої половини XVII століття*. — С. 677.

³ Найстаріші з віднайдених матеріалів, правда, досить скромного характеру, збереглися в інвентарі Жовківського замку 1671 р. (Див.: *Materiały źródłowe...* — С. 117–121).

⁴ Так, у Генріха Крамера (1620) та Яна Криштофа Куна (1632) відготовано дванадцять апостолів з тринадцятим образом Христа (у першому випадку вони окреслені як великі) (Центральний державний історичний архів України у Львові (далі — ЦДІА України у Львові). — Ф. 52. — Оп. 2. — Спр. 35. — С. 2400; Спр. 48. — С. 1364). У посмертному інвентарі сідляра Севастяна з Краківської вулиці (1646) відзначено «образів дев'ять апостольських» (Там само. — Спр. 349. — С. 652), а в сучасному йому посмертному інвентарі доктора Якуба Коснігля вказано «obrazów dwanaście apostołów» оцінених на суму 32 злотих (Там само. — Спр. 267. — С. 1199).

⁵ Наприклад, так само сім сивілл згадано серед поділеного між спадкоємцями майна знаного скульптора першої половини XVII ст. Яна Пфістера (ЦДІА України у Львові. — Ф. 52. — Оп. 2. — Спр. 57. — С. 1053). Сім таких картин роботи львівського вірменського маляра середини століття Авака Хидировича під 1652 р. відготовано в дружини львівського вірменина Миколая Модільчика (Див.: Александрович В. *Малярі вірменського походження у Львові перед серединою XVII ст. // Марра Mundi. Збірник наукових праць на пошану Ярослава Дашкевича з нагоди його 70-річчя*. — Львів, 1996. — С. 552). Проте, на львівському ґрунті відготовано й значно чисельнішу серію: серед приданого вірменки Анастасії Богдановичівни, відданої 1628 р. заміж за Миколу Аведиковича, були «14 sibił obrazów niderlanskiey roboty» (ЦДІА України у Львові. — Ф. 52. — Оп. 2. — Спр. 527. — С. 257), «Дванадцять сивілл» фігурують в акті поділу майна замойського аптекаря Бартоломея Ліповського від 1649 р. (*Archiwum Państwowe w Lublinie, księgi miasta Zamościa, sygn. 31*. — С. 156). Посмертний інвентар майна сина князя Олександра Заславського — Олександра Домініка в дубенському замку (1656) називає дві «невеликих»

картини із зображенням сивилл (Archiwum Państwowe w Krakowie, Dział na Wawelu, Archiwum Sanguszków (далі — APK, AS), sygn. 154. — S. 45).

⁶Morka M. Polski nowożytny portret konny i jego europejska geneza (Studia z historii sztuki. — Т. 36). — Wrocław, 1986. — S. 67.

⁷Ibid., passim.

⁸Двічі серії портретів римських імператорів відновлені в середині XVII ст. у збірках львівських вірмен. В Івашка Богдановича (1650) записано «obrazów cesarzów starych 10 valent złotych pięć» (ЦДІА України у Львові. — Ф. 52. — Оп. 2. — Спр. 350. — С. 131). Судячи зі скромної ціни, маються на увазі скоріше гравюри. Серед речей померлого вірменина Криштофа Аведика, які перейшли до його сина Гавриїла, вказано «cesarzów rzimskich trzynaście» (спочатку їх було вказано 12, але далі число виправлено) (Там само. — Спр. 546. — С. 723). Принагідно відзначимо, що інвентар кобежинського двору князя Януша Острозького в його тарнувській волості (1609) називає двадцять чотири портрети римських імператорів (Див.: Krainska E. Materiały... — S. 111).

⁹На його популярність на українських землях вказують матеріали львівського міського архіву, серед яких нідерландські картини відновлюються в описах майна місцевих городян від початку XVII ст. Найраніший такий приклад дає акт вицінення майна покійного старшого вірменської нації Миколая Бернатовича (1605), у якому відзначено «obrazów małych sztuczek niderlanskich jedenaście jeden na drugi po flor[enów] 2 facit flor[enów] 22» (ЦДІА України у Львові. — Ф. 52. — Оп. 2. — Спр. 344. — С. 121). У складеному перед виціненням посмертному описі майна їх походження не відзначено (Там само. — С. 105: «obrazów małych sztuczek 11»).

¹⁰Чи не найхарактерніший їх приклад дають нещодавно ідентифіковані гравюри, покладені в основу страстного циклу Успенської церкви у Львові роботи Миколи Петраховича Мороховського (Див.: Aleksandrowycz W. Cykl pasyjny Mikołaja Morochowskiego Petrachnowicza z ikonostasu cerkwi Zaśnięcia Matki Boskiej we Lwowie. źródła inspiracji oraz osobliwość ich wykorzystania // Przegląd wschodni. — Warszawa, 2001. — Т. VII, zesz. 3 (27). — S. 791–816).

¹¹Щодо українських земель на це вказує, зокрема, знана вимога статуту львівського малярського цеху 1597 р., за якою кандидат на звання майстра серед трьох картин, які входили до цехового «шедевр», мав виконати зображення вказаної йому моделі на повний зріст (Див.: Mańkowski T. Lwowski cech malarzy w XVI i XVII wieku. — Lwów, 1936. — S. 101).

¹²Kraińska E. Materiały źródłowe. — S. 112.

¹³Rastawiecki E. Słownik malarzy polskich. — Warszawa, 1857. — Т. 3. — S. 391. Докладніше про нього див.: Александрович В. Львівські малярі кінця XVI століття // Студії з історії українського мистецтва. — Т. 2. — Львів, 1998. — С. 116–118; Його ж. Словник малярів Волині XVI–XVII століть // Волинська ікона: питання історії вивчення, дослідження та реставрації. Науковий збірник. Матеріали V наукової конференції, м. Луцьк, 27–28 серпня 1998 року. — Луцьк, 1998. — С. 58–59.

¹⁴Александрович В. Словник малярів... — С. 59.

¹⁵Там само.

¹⁶APK, AS, sygn. 75/l. — S. 401. Оскільки характеристика першої з картин виразно вказує на те, що князь мусив її бачити тоді у Львові, є підстави для висновку, що мова йде про картини, які А. Массарі мав на той час у Львові, а не фіксується прохання князя привезти їх з Венеції. Наведена згадка дає цікавий

причинок до діяльності А. Массарі як своєрідного «комісiонера», який забезпечував українську аристократію картинами майстрів Венеції.

¹⁷ АРК, АС, sygn. 75/II. — S. 66. Лист датовано 27 грудня 1621 р. У літературі смерть княжича відносять до наступного року (Яковенко Н. М. Українська шляхта... — С. 279), проте в цитованому копіярії збереглися листи, які свідчать, що княжич загинув, випадково впавши з висоти, перед 24 грудня 1621 р. (АРК, АС, sygn. 75/II. — S. 54–55).

¹⁸ АРК, АС, sygn. 75/I. — S. 95.

¹⁹ У давнішій літературі безпідставно трактувався як зображення знаменитого князя Дмитра Вишневецького (Байди); насправді портрет виконано щойно перед серединою XVII ст. (Див.: Александрович В. Образотворче і декоративно-ужиткове мистецтво. — С. 676).

²⁰ Князь, як можна здогадуватися, був аматором годинників. У 1618 р. він писав до архимандрита Загорівського монастиря, щоб той прислав на декілька днів ченця, який знається на годинниках, з монахом й аби той взяв інструменти, потрібні для направи годинників (АРК, АС, sygn. 75/I. — S. 390). На іншу «княжю слабкість» вказує, очевидно, згадана в публікованому інвентарі голуб'ятня, яка знаходилася на замковому подвір'ї.

²¹ Література XIX ст. не подає часу будівництва (Див.: Stecki J. Wołyń. — Lwów, 1864. — S. 325; Słownik geograficzny królestwa polskiego i innych krajów słowiańskich. — Warszawa, 1895. — Т. 14. — S. 434). Каталог пам'яток архітектури України за датою ерекції необгрунтовано відносить його до 1599 р. (Див.: Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. — К., 1986. — Т. 4. — С. 205).

²² Ця нотатка дає важливе уточнення до історії спорудження заславського костюлу бернардинів. Каталог пам'яток архітектури України, наприклад, датує його в межах 1606–1610 років (Див.: Памятники градостроительства... — С. 204). Давніша польська література подає, що будівництво велось до 1630 р. (Див.: Betlej A. Kościół oo. Bernardynów w Zaslawiu. ródła archiwalne do dziejów wystroju różnobarokowego // Biuletyn historii sztuki. — 1995. — Nr. 3–4. — S. 353).

²³ Пор.: Нельговський Ю. П. Архітектура другої половини XVI — першої половини XVII століття // Історія українського мистецтва: у 6 т. — К., 1967. — Т. 2: Мистецтво XIV — першої половини XVII століття. — С. 74–78.

²⁴ Вивчення українських замків показує, що дерево широко застосовувалося навіть у новітніх комплексах бастіонного характеру. Так, наприклад, споруджений за проектом Гійома де Боплана Бродівський замок, як виявилось, на подвір'ї мав виключно дерев'яну забудову (Див.: Александрович В. Опис замку в Бродах 1689 року // Український археографічний щорічник. — К.; Нью-Йорк, 2004. — Вип. 8/9. — С. 560–565).

²⁵ Цей стан докладно передає один з листів князя О. Заславського з кінця 1623 р., в якому йдеться про Острог після смерті князя Я. Острозького: «już Ostrogiem obcy piszą do mnie, którzy tamtedy jeżdżą», «zamek i miasto spustoszały» (АРК, АС, sygn. 75/3, 5. — S. 460). Публіковані інвентарі переконують, що невдовзі така ж доля спіткала й Заслав.

ДОКУМЕНТИ

№ 1

Інвентар замку в Старому Заславі, списаний за розпорядженням брацлавського воєводи, князя Олександра Заславського

1622 липня 15. — Старий Заслав

Inwentarz zamku miasta Starozasławia z rozkazania jasnie oświeconego xiążciecia je[g]o mscy Alexandra z Ostroga Zasławskiego woiewodi brasławskiego, starosti ngo zitomirskiego przez mnie Jana Kamienieczkiego sumowany y spisany iest porzodnie in anno 1622 dnia 15 july podałem je[g]o m[o]szci Andrzeiowy Obraskomu y panu Michalowy Samsonowiczu arendarzom porządnie. Ten inwentarz x[ię-żęciu] ie[g]o m[os]czy naliezy. Czo kaszdy swym porzodkiem czytaiącz obaczy* (C. 1).

Inwentarz zamku miasta Starozasławia. Naprzod.

Do zamku wieszdzaioc, brama barzo zła, za cem wieszdzac wchodziec barzo niebezpieczny nowy albo naprawy potrzebuie.

Po liewy stronie dom wielgy s pokoiamy roznemy, okna skliane stare, w niktorych lawy wkoło, drzwy na zawiasach zielinnych zamkamy, skoblamy y wrzeciodzamy, niktore s klamkami.

Tamże skarbiecz xiążciecia je[g]o m[os]czy niedalieko bramy, ten dom z gruntu inszego budowania potrzebuie.

Z drugi strony ku mlinom kuchnia stara yż się walic poczela, xiążce je[g]o myszcz rozebrac kazal, ta dziura tinom zaprawie potrzeba.

Nad przepokopem dom niemały, w ktorem izdeb bialich trzy z piecamy, kominamy murowanemy, okna sklinne, drzwy na zawiasach zieliaznych, na wierzchu sala wielga z oknami sklinnemy, drzwy zawiesiste na zawiasach, ten dom guntami nowy pobyano.

W ktory sały miasto czekausu iest:

Smigownic wielgich s cerwionemi lozamy dwie;

Smigownic zamky czo z noskamy iest 3, s krosamy, zabkamy;

* Нижче іншим почерком архівіста: «zaslawskie/ sitt.: Zaslav cum attind / ex fascikulo N. 3».

Smogownic s carnemy lozamy 3 z mosiodzem opravne;
Jancarek chedogich 2;

Smigownic zamkamy w carnich lozach osadzone, iedna naprawic potrzebnie;

Smigownic s mosiodzem oprawnich dwie, ktore xięcz j[ego] m[o]sz panu puskarzowy z Dubna przyachawszy do czakauzu x[iężęcia] ie[go] mycz do zchowania dał; smigownic iest mała koscia osadzona zamkiem.

Puldyralkow 4 stalu zrobowane do nabyania, ktore na kolach chedogo opravione są zieliazne wsitkie kolka male;

Hakownic nowich iest 50;

Hakownic starich iest 27;

Muskietow wielgich 3;

Działko spiszowe małe na kolkach iest iedny (C. 3);

Ptasza rusznica chędogo kością osadzona 1;

Pułhak macią perłową usadzony chędogi 1;

Pistolet chędogą robotą sześćkroć do wystrzelenia zrobiony 1;

Kusza inderlanska s puzdrem, w którym beltow 6;

Swider żelazny do chędozenia smigownic;

Olster skurzanych trzy, kraiczany czwarty;

Hayduckich muszkietow y z temi, co puskarz haydukow rozdął wszythkich barzo zlich z wiramy s tych iest 46 bez łozow, bez zamków syła;

Szabel hayduckich starych 29* sle barzo.

Form do smigownic robienia kul iest 12;

Form małych do muszkietow robienia kul 26;

Zbroi usarskich smelcowanych 21 robotą chędogą;

Szyszakow pozłocistych dwa, ieden z aksamitem, drugi z smalcem;

Szyszakow pobilanych 17, polerowany 1 aksamitem podszyty;

Zarękawie chędogie polerowane aksamitem czerwonym podszyte, gozdzie zlociste, 1;

Zarękawiw polerowanych prostych 10 parami każde zarękawie;

Pałaszów usarskich 21;

Mieczow 3;

* Виправлено з: «28»

Bebnow usarskich par dwie, chorągiew podrapana y biben haiddycky*;

Szabel 3, kordow 2;

Pułhaczkow para małych, v iedne kurka niemasz;

Siodeł 10 sukna zoltego y pokrowce skurzane;

Kluczow do muszkietow 21;

Krubia zapieczetowana z obodwu stron papieramy woskiem ispanskim;

Tamze obrazow roznych

Obrazow wielkich 26;

Conterfetow po pas 34;

Tureckich obrazow małych, ieden wielki, wszystkich 4;

Xiąząt młodych zmarłych obrazów 5;

Zywot świętego Franciszka sztuk 14;

Cesarzow rzymskich na koniach 12;

Niderlanskiey roboty sztuk 29;

Apostołów y ewangelistow sztuk 20;

Biskupow s Panny Mariey obrazem 4;

Sybil dobrych y złych sztuk 7;

Konterfetow na tablicach 2. Apostołów drugich 2 (C. 4);

Po lewey stronie bramy niedaleko dom, gdzie staroszkowie mieszkali, w ktorym izba niemała biała, okna sklanne, piec s kafłow robiony, ławy wkoło, stoł ieden. Alkierz w izbie y komora, drzwi na zawiasach zelaznych.

Tamze piekarni dwie s piecami. Komora w sieniach y komin wielki. Ten dom wszystek dębowemi gontami pobity.

Wedle bramy ku budynkowi w parkanie swiotełek dwie y komora do chowania rzeczy, gdy zabiegi bywaią, tak na dole, iako y na wierzchu wszystkich komor szesnascie, ktore nie pobite, drzewo gniłe, naprawy potrzeba.

Tamże na gorze swietlica z komorą, transyt, w izbie okna sklanne, ławy wkoło, stoł ieden, piec stary. Ten dom z gruntu pilno naprawy potrzebuie.

* Це вписано в два рядки справи на вільній частині аркуша навпроти попередньої позиції.

Stainia wielka murowana.

Dach się obalił, naprawy potrzebuje.

W pomienioney stayniey skarbnych wozow okowanych z *lietrami 4 koł 8 okowanich*^{*};

Baszta wielka murowana, gdzie konie stawaią, pokrycia nowego potrzeba.

Przeciwno domowi, gdzie starosta mieszka, ogrod ogrodzony płotem.

Drugi ogrod przeciwno tynem ogrodzony, w ktorым roznych zioł niemało y drzewa owocowego.

Ku dziedzincu idąc.

Most drzewiany dobrze naprawiany. Ktory most przeszedzsy, kamienica murowana stoi, w ktorey sklepow dolnych szesc.

W pomienionych sklepach.

W pierszym sklepie saletry beczek wielkich cztery, a w piątey beczce saletry mało nie połowica iest. W drugim sklepie salitry beczek czteri wıtlgich^{**}.

Saletry lutrowaney beczka wielka iedna.

Saletry lutrowaney beczek małych trzy.

Siarki pułbeczkow pełnych trzy.

Prochu małych pułbeczkow na kształ ostrowskich iest piecz^{***} 5.

Prochu beczka poczęta wielga^{****}.

W wirzchnym⁺ sklepie

Saletry beczek wielkich trzynaście a w beczce iest saletry *niewiele*⁺⁺.

Petarda wielka.

Ołowu sztuk iedenascie wielkich.

* Виділене вписано іншим почерком.

** Речення дописане іншим почерком.

*** Слово виправлене.

**** Написано іншим почерком.

⁺ Написано поверх скресленого: «dolnym».

⁺⁺ Виділене написано іншим почерком.

Ołowu sztuk małych* funtów s pietnascie.
Kul wszystkich z czterysta.
Form do dział spizanych cztery.
Browanna zelazna (C. 5).
Spisow przyprawnych do wału szesc.
Wiencow przyprawnych do rzucania 4.
Kul przyprawnych ognistych 4 starych.
Od kozackich dział okowane łoża 3.
Prochu drobnego pułbeczki.
Szufel do nabiiania dział 6.

W srednim sklepie:

Sklannych latarn dwie.
Kotłów dwa, ieden wielki, drugi mały *trzeci kocioł do wosko-*
*boyni dalem***. Kocioł płaskowaty do warzenia ryb. Bania do gorzałki.
Kołowrot gdański żelazny, co pieczenie obraca.
Pod sklepami niezamczystemi:
Wozkow trzy do smigownic zrobione.

Na gorze:

Proporcow kitayczanych dla trwog do wału postawionych 4.
Drzewek malowanych usarskich 88.
Kamienica nowo zmurowana
W ktorey pokoiów piecz z oknami sklannemi, piecami chędo-
giemi, kominami murowanemi, w ktorych izbach stolow szesc, zydl-
kow małych drewnianych 36. W iednym pokoju indyanska szafa na
ksztalt hebanowey czarna s floresami złocistemi y stolik takisz własnie
na ksztalt hebanu.
Krzesłow axamitnych 2. Stolikow kordybanowych trzy. Tablica
kamienna do pisania pamięci. Drzwi na zawiasach zelaznych s kłamką
y zaszczepekami pobilanemi zelaznemi. Ten dom wszystek nowo gon-
tami pobity.

* Далі замазано: «dziesięć».

** Виділене вписано іншим почерком. На лівому полі нижче цієї позиції
тим же почерком: «N[umer]o 2».

Pod murem sien, piekarnia, izba biala s komora, piec kaflowy s kominem, stoł wielki, ławy wkoło, drzwi na zawiasach żelaznych. Ten dom wszystek nowego pobiiania potrzebuie.

Wedla mostu

Iest piwnica niemala, w ktorey beczek piwnych roznych.

Ku Białogrodce

Działo wielkie spizane na okowanych kołach nieprzykryte nazwane Saluator*.

Działo zelazne na ziemi leży niedaleko kamienice.

Dział cztery spizanych nie barzo małych na kołach prostych u bramy niedaleko stoią. Tamże gołębnik drzewniany.

Ten zamek ze dwu stron murem obwiedziony, a s trzeciey strony muru trochę nadmurować potrzeba. Czwarta strona zamku naprawy morow pilno potrzebuie (C. 6).

W pośród zamku piwnic dwie z lochami zrobionych iusz dawno pobite przeciwko ogroda z balasami obwiedziony.

Przy sały, gdzie strzelba iest, zegar cały, ktory biie dobrze.

Cerkiew w zamku dzwonow 4.

Wozy 2 z skrzyniami do smigownic zrobione pod cerkwią stoią (C. 7) [...]**

Kościół murowany nazwany fara

w mieście chędogi iest, ołtarzami nowemi z kaplicami niedorobiony iest.

Cmentarz z iedney strony murem obwiedziony z drugiey strony tynem dębowym ostawiony[...]

Klasztor wielki murowany

w którym kościół także chędogo zmurowany, teraz go sklepić poczęli, klasztor chędogo z celami murowany y przykryty (C. 8).

Anno 1622 dnia 15 july.

* Два останні слова написані іншим почерком.

** Далі подано опис замкового господарства у Старому Заславі.

W sklepie, co pod kamienicą wielką.
Panew stara wielka bez vcha.
Kula okrągła mosiądzowa.
Obłożyn małych y wielkich sztuk 6.
Wilków dwa.
Kiian wielka żelazna. Drąg żelazny y byka.
Membik z czapką y z nozką.
Dekiel miedziany stary do marcepanów.
Żelaza wielkiego sztuk dwie.
Skrzynia skorzana prozna.
Szkatuła prozna*.
Stolec czarny do wierciadła drewniany.
Obraz biały alabastrowy.
Ramów kilka do obrazów do kliienia godnych.
W skrzyni zabito goździami lichtarz wielki mosiądzowy w
stołowej yzbie.
Flasz dwie starych z biały blachy nadpsowane.
Kluczków wielkich małych 74.
Łóżko nieboszczyka xiężęcia Franciszka w puzdrze.
Obrazów królewskich, xiążecych 45.
Obrazów niderlanskich y ynnych różnych 23.
Obrazów małych 11.
Obrazów bez ram 3.
Skrzynia wozowa zamczysta.
Dzbanków gdańskich 2.
Kobierców wielkich co w pokoju murowanym były sztuk 3 (C. 35).

APK, AS, sygn. 64/28, S. 1–8,35.

* Слово написане іншим почерком.

№ 2

**Инвентар замку в Новому Заславі,
списаний за розпорядженням коронного конюшого,
князя Олександра Домініка Заславського**

1637, квітня 5. — Новий Заслав

Inwentarz miasta nowego Zaslawia i wsi do niego należące z roskazania jasnie oswieconego x[iażę]cia je[g]o m[o]sci Dominika na Ostrogu i Zaslawiu, hrabi na Tarnowie, koniuszego koronnego, spisany przez mnie, Adama Wilge, roku 1637 dnia 5 april[is] y Jana Mierznickie[g]o.

Naprzod

zamek nad stawem albo rzeką Horynią. Brama do zamku wiezdana murowana, na wierzchu swietlica z kumnatą. Swietlica w bramie. Pokoiow murowanych wirzchnich y dolnich iedenascie, komnat 6 s transitami trzema, stołowych izb 2. Te pokoie s piecami maliwanemi, okna w ołow wprawione, szyby weneckie z okiënicami, ganek przy pokojach mieyscami z oknami szklianemi w ołow, sala wzdłuż na basztę z oknami szklianemi w ołow, pod salą izdebek 2, ulica murowana od sali do stołowej izby przed pokojami ganek z schodami, gregez z kaplica z zakrystią, ołtarz z obrazami, okna szklianę w ołow opravione, przy kaplice sadek w krąg obmurowany, dzwon do kaplice, skarbiec wielki z drzwiami, dwiema kraty zelazne w oknach. Podle skarbcu sklep murowany, krzaty zelazne w oknach, komor murowanych pod pokojami 3, piwnic murowanych pod pokojami 4, na przigrodku od bramy wiezdny kuchnia murowana y swietlic dwie, yzdebek z drzewa od kuchni 6, komnat dwie, sieny trzoie y ganek wielky. Na gurze tych (C. 3) izdeb schowanie. Od tych izdeb spiżarni murowanych w drzewą 3, yzdebek s piecami 4, baszta dla prochow, cehalzew 2, baszta za cehalzem, spiżarn w drzewo murowanych 3, czwarta drzewniana, kuchnia drzewniana przimur ze swietlicą, baszt ziemnych z wirzchami 3, zamek od pola murzem, a z zamku wałem obwiedzony, stołow 35, stołow marmurowych 2, krzesel skurzanych 3, aksamitne czirwone 1, zidlow 2, stołkow małych 30.

Armata w zamku

Dział spiżowych 13, działko zelazne 1, szturmakow mosiądzo-
wych 5, działko małe spiżowe mihołka 1, mozdzirow 2, swinka zelazna
1 oprócz strzelby inszey drobney, ktora iest w cehawzie, prochu dziel-
nego beczek 6, muszketnego w kamieny 16, siarki pułbeczułki, saliet-
rzy beczek 4, kotłow do salietrzy 2[...]*

APK, AS, sygn. 64/13, s. 3–4.

№ 3

**Інвентар великого дерев'яного будинку
в Новозаславському замку**

1645, січня 5. — Новий Заслав

Inwentarz Nowego Zaslawia y włości iego jako w arendę puszczo-
ny iest p[an]u Głogowskiemu d[ie] 6 january 1645 (C. 19).

Inwentarz miasta Nowego Zaslawia y folwarków zamkowi nowemu należących, wolnych, swiezo spisany z uproszenia y naznaczenia xi[ę]żę[ci]a je[g]o m[os]ci pana koniuszego koronnego, dobrodzieia naszego, przez je[g]o m[o]ść pana Białobockiego, sekretarza k[rola] je[g]o m[os]ci, je[g]o m[os]c pana Adama Wilgi, Jana Mirzwickiego, a przez nas, Marcina Kobyleckiego, Piotra Zaklikę je[g]o m[os]c panu Głogowskiemu w arędę trzyletną według intercisy postanowionej oddania 6 january 1645, to iest od swieta S[więtych] Trzech Krolow reuisicowany y podany.

Budynek wielki drzewiany w zamku nowo Zaslawskim po lewey ręce wchodzac w zamek do pomieszkania y zazywania p[ana] dzierzawcy tak oddany iest.

Naprzod sama machina domu wszystkiego pobita gontami, na wchodzeniu bania. Z niey sień przestronna w lewą reke idąc, mniejszy przysionek, z ktorego izba drzewiana, pomost y pokłada tarcicami położone, okien w ołow pienc kwater całe wszystkie, dwie w oboyga zawieszzy zelazne, klamki zelazne y wrzeciadz, ławy dokoła yzby, sto-

* Далі подано опис господарських будівель та перелік жителів міста.

low dwa dobrych stolarską robotą, w teyze y stolow pojedynkowych cztery. Piec kafłowy pstry cały wszystek komin murowany w cegle. S tey yzby komnata, w tey komnacie komin wielki w cegle murowany, okna trzy suto w ołow robione cale wszystkie, ławce po iedney stronie. Posadzka ceglana, ławy w krząg yzby, stoł wielki roboty stolarskiej, sydel wielki, zydel pojedynkowy ieden, okien cztery szkło wołow oprawnych w tych oknach ąatyr dwie w drzewo oprawione, piec stary zielony, komin w cegle murowany, w drzwi wrzeciadz zelazny, antaby dwie. S tey yzby wyszedzy, w sieniach skutych okien cztery, polowica w ołow, a polowice w drzewo oprawnych, ławce iedna. We drzwiach antaba y klamra zelazna. S tey sieni wprawo do sieni małych (C. 21) drzwi na zawiasach zelaznych klamra y antaba zelazna. Po prawey ręce switlica, w niey drzwi na zawiasach zelaznych, piec zielony cały, komin w cegle murowany, okien siedm, szkłą w ołow robione, ław dwie, stoł ieden. Po lewey ręce yzba drzewniana, drzwi na zawiasach zelaznych, okien siedm w ołow oprawnych, ławy okrąg yzby, piec pstry, przy niey komin w cegle murowany cały. W sieniach kominow murowanych dwa y drzwi do transytu, okien piec, szkło połowica w ołow, a polowica w drzewo oprawione. Z wielkich sieni idąc, sien niewielka, drzwi na zawiasach zelaznych, klamka zelazna, okien cztery, polowica w ołow, a polowica w drzewo oprawione, komin wielki murowany. Z tych sieni switlica naroznia, drzwi na zawiasach zelaznych, klamka zelazna, antaba zelazna, piec pstry cały, komin murowany, okien siedm całych, ósmego połowica w ołow oprawnych, ławy okrąg yzby, zydel wielki, zydlow dwa poiedenkowy[ch], slitkica(sic!) z tych sieni poboczna, drzwi na zawiasach zelaznych, klamra zel[a]zna y zaszczepka zelazna, z sieni z yzby u drzwi kruczek zelazny y przyboy, piec biały, komin murowany, stoi niewielki, drugi mnieyszy, ławy okrąg yzby, zydel wielki, drugi mnieyszy, przez nog zydlow pojedynkowych*, dwa, okien cztery w ołow oprawnych, krisło wielke. S tey switlicy do komnaty drzwi na zawiasach zelaznych, komin wielki murowany, okien dwie w ołow oprawnych, kwatyr iedna zła, okien dwie tarciami zabite, drzwi drug[ie] na zawiasach zelaznych do narozney switlicy y klamka, ławy okrząg tey komnaty y drzwi do transytu, zydlow poie-

* Два останні слова повторено двічі.

dynkowyc[h] trzy. W sieniach wielkich schody na gurze, w nich drzwi zamknięte zamkiem, wrzeciadz.

Do tego budynku przydaie sie piwnica w dziecincu narozna, iedna, staynia w zamku przy budynkach drzewnianych, kuchnia murowana przy bramie y przy tem budynku drzewnianym w teyze kuchnie fosse dwie oblozym zelaznych y wilkow dwa (C. 22).

APK, AS, sygn. 64/33, s. 19–22.

№ 4

Ситуація міст Старого та Нового Заслава й опис їхніх замків

1700. — Старий Заслав. Новий Заслав

Inwentarz miasta Zaslavia a[nno] 1700* (C. 1). Miasto stare Zaslaw.

Nad rzeką nazwaną Horyniem ze dwóch stron wałem obtoczone palisadami od bramy Ostrogskiej y od klasztoru do Boynice y kładowiska żydowskiego ostawione, z trzeciej strony od zamku murem obwiedzione, mieyscami obalonym, na teyze stronie bramy w murze od Lachowiec sama tylko forta bez zadney baszty y nakrycia y bez drzwi. Druga brama do** miasta nazwana Ostroga z drzewa okrągłego wybudowana, dranicami pobita, wrota do niey dwoiste z tarcic na biegunach drzewnianych z zaparciem drzewnianym y kuną żelazną, we srodku turma przybudowana. Po lewey stronie

Zamek Starozaslawski

Do ktorego primario od przygrodku wchodzie, most bez fossy y bramą drewnianą*** ze drzwiami dwoistemi na biegunach drzewnianych, iedne tylko od miasta, dranicami pobita, sam przygrodek palisa-

* Дата дописана пізніше іншим почерком.

** Написано поверх: «барму».

*** Написано поверх: «drewniany».

dami. Wchodząc po prawey ręce do wiezy, narozney* murowaney ostawiony, takze y po lewey ręce az do muruw, gdzie kuchnia quondam x[iaż]ęcia bywała y staynie, y gmachy murowane były (teraz cerkiew e converso stoi), oparkaniony y wałem antiquitus osypany y ufortifikowany, daley zas murem mieyscami nadruinowanym otoczony.

Do dziedzinca zas wchodzac, fossa rznęta y most** zły barzo, de fundamento restauratiew pilney potrzebuiący, gdzie we srodku samym pałac ab antiquus murowane w kwadrat we troie piątr staroswiecką y formną niegdyś manierą reaedificowane, na dole wskroz, wzdłuż y wszyrz na krzyz przescie maiące, pod ktoremi sklepy wysmienite bywali kiedys y wewnątrz na wirzchu pałace. Teraz in toto są zruinowane bez zadnego nakrycia y opatrznosci. Takze ze wszystkim momentu tylko ta basilika swoiey oczekiwa ruiny nulla spe reparationis. Sam dziedziniec murem był circum circa quondam obwiedzony az po samą wiezę vulgo swirek murowaną, teraz od stawu, gdzie bywały pałace dawne, mur obalony. Same pałace upadły y mur wkoło wali się y od przedmieyskich winnic takze psuie się. W tym dziedzinu komory roznych ludzi dla przytulenia ię y chałupy są pobudowane takze y w przygrodku, gdzie ci ut infra mieszkaią ludzie (C. 5)***. Osiadłosc ludzi w zamku samym [...] (C. 6).

Nowe miasto Zasaw (sic!).

Te miasto za stawem y młynami na rzece Horyniu nazwaney ufundowanemi e converso Starego Zasławia ku Połonnemu iest osadzone. Do ktorego idąc od starego miasta, grobla z mostami y młynami czterma między starym a nowym locowanemi na teyze rzece Horyniu. Za groblą zas po prawey ręce nastaię za grobelką przez rzeczkę Ponure nazwiskiem usypaną w bok miasta, iest solenniter niegdy ufortificowany, a teraz znacznie im daley tym barziew ruinuiący się.

Zamek Nowomieyski Zasławski

Do ktorego od grobelki ponurskiey wchodząc, przymurek na kztalt mostu brukowany kamieniem dla wiazdu ku bramie wiezysto murowaney weyscie podaiąca do samego dziedzińca, do niey od miasta

* «го» вписано над рядком.

** Дописано іншим почерком: «пiамasz».

*** Перелік цих жителів на наступній сторінці.

wrota dwoiste na hakach y zawiasach zelaznych w murze z zaparciem drewnianym od zamku z sklepieniem murowanym, ale zadnego nie maiąca dachu, na spodzie pode drzwiami był sklep ante, teraz dla ruiny na turmę obrocony, na gorze rozne w sobie maiąca gmachy w murze, lecz bez nakrycia zruinowane. Po bokach takze z obu stron przymorowane pokoie. Po lewey stronie z boku cirkiel w szancu y strzelnica dolna w fosie do iednakieyze sklaniają sie ruiny, iako y sama brama, gęstemi zrysowana rozpodlinami pilnego potrzebuie opatrzenia. Z bramy zas we srodku zamku wszedszy, pierszy prospekt biorą pałace wysmienitą qurudam strukturą y kosztem wystawione, teraz funditur opadłe, do ktorych idąc, brama iedna w lewą rękę w murze beze drzwi y pałacz po teyze stronie lewey murowane w iedno piętro wzgurę od ziemi na trzy łokcie nie nakryte y opadłe y ganek w słupach murowanych az ku pałacom drugim na kształt sal. W prawą rękę takaz brama iako y do tamtych y pałace drugie takze wysmienite kiedys bywały, ale teraz wszystkie funditus w nich znaydujące się wskroś pokoie, gabinety, sale, altany, ganki na gurze y na dole poopadały nie nakryte y zadney nie maiące stele ani zasklepienia, między ktoremi y pokoy osobliwy xiężęciu w słupie okrągłym murowany sub anno 1610 tę nade drzwiami maiący inskryptią «weni, vide, exi tace» w rowny się (C. 23) z innemi galanteriami obraca ruinę, znaczney potrzebuie oprawy, a prawie niemal de fundamento reaedifikatiew. Sama iedna przy bramie tych pałacow yzdebka w murze dla residentiey zwierchnosci zamkowej na ten czas poniekont opraviona. W pośrodku podworza tychze pałacow kościółek murowany bywał, teraz rozwalony.

Zamek ten od bramy wiezdney poczowszy po lewey ręce od pola murem ieszcze poniekąt całym az do szancu naroznego obwiedziony y wałami, przy ktorym circumcirca wiez dwie z strzelnicami takze dwiema dolnemi. Trzeci narozny murowany szaniec z basztą nad nim w murze ieszcze całym maiący murowanie nad wał wzwyż w łokci kilka z okienkami na strzelbę wielką, sam w sobie obszyny bez zadney wiezy, tylko strzelnicą dolną od Horynia.

Do ktorego fortka iedna z zamku przychodząc do pałacow, druga przez mur ku Horyniu wyszedszy, szaniec, przy tym trochę daley na rogu strzelnica czwarta, od ktorey strzelnicy nieco palami ostawioną było, tandem daley murem az do samey bramy wiezney obwiedzioney,

tylko w kilku miejscach po kilka sążni obalony, które dalej palisadami zwięszającymi i wywalonymi w kilku miejscach są ostawione.

A że tak same pokoje, iako i cały we środku zamek jest gnojami przez bydło i ludzi różnych ze wsiow i różnych woluntariuszow swawolnych i szlachtę respektem iakby przytuliska tam się pobudowanych swych nie wiedzieć za czyim pozwoleniem osadziwszy należycie za własną sobie asapropriowanych jurisdycją, zapługawionym, za czym aby przez tychże tam residujących ludzi był wyczyszczony i gnoje powywożone były, zwierzchnosc zamkowa necessitowac i przyłozyc starania (C. 23)*.

Ammunitia fortecy tej zasławskiej nowomieyskiej, gdyż nie się przy fortecy staromieyskiej nie znajduje strzelby burzącej.

1-mo. Działo spizowe tytuło Bohdan a[nn]o 1581 w łozu na szancu wedle bramy od goscinca konstantynowskiego stoi.

2-do. Armata spizowa pod herbem j[aśnie] o[świeconego] x[ięcia] i[ego] m[os]ci pana krakowskiego dobrodziei a[nn]o 1608 w łozu na kołach na wale stoi od zapału przez sam herb rozpada się.

3-tio. Armata zelazna na sztakiecie na ziemi leży od Horynia nieoprawna zarzdawiała i piaskiem nasuta. Hakownic zamkowych przed tym znajdowało się n[umer]o 19, ale za różnych ich m[os]ciow pp[anow] dzierzawcow wrozno się rozeszły in vim wyzyczenia, donatiew, teraz się znajduje przy zamku tylko tym nowomieyskim hakownic n[umer]o 4.

Do ktorej to ammunitiew, armat i hakownic prochy, kule mieszczanie oboiego miasta zobopolnie provideowac powinni, do naprawy zaś oney należą rzemieślnicy bez płaty, a zydzi im zelaza dawac maia (C. 26).

APK, AS, sygn. 64/20, s. 23–26.

* Іх реєстр наведено далі, на с. 25.